

İSLÂM VE DOĞU HİRİSTİYANLARI: MEKKE Milâdî 610-622*

Irfan Shahid

Zekiye SÖNMEZ**

Öz

Kur'an'ın Kristoloji'nin delilleri; Mekke, Negrân ve 'Ukâz ekseninde oluşturulmaktadır. Makalede, Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesinde ve Mekke döneminde Hıristiyanlarla münasebetleri, bunun Kur'an'a yansımaları ve Kur'an'ın dogmaları ele alınmaktadır. Kur'an'ın Kristoloji'nin ilk merkezi Mekke'dir. Çünkü Mekke'nin de dahil olduğu Arap Yarımadası'nın batısı, altıncı yüzyılda bir taraftan Etiyopyalılar, diğer taraftan Ortodoks Bizans tarafından reddedilen Ariuşuların, Monofizitlerin ve Nesturîlerin akınına uğradı. Mekke'deki Hıristiyanlık, Araplar ve Mekke'ye yerleşen Etiyopyalılar tarafından temsil edildi. Bu süreçte İsa, Havâriyyûn, Nasârâ gibi birçok Etiyopyaca kelime Arapçaya geçmiş ve Kur'an'da da kullanılmıştır. Kur'anî Kristoloji'nin ikinci büyük menşei Negrân'dı. Hz. Muhammed, Mekke'nin yakınındaki 'Ukâz Fuarı'nda Negrân'ın Hıristiyan Piskoposu Kuss b. Sâide el-İyâdî'yle karşılaştı ve onu Monoteizm'i vaaz ederken dinledi. Ayrıca Kur'an, Negrân şehitlerinden söz etti. Arap dilinin şiiri, düz yazı üslubu ve hitabet tarzı hem Negrân Hıristiyan misyonerleri hem de Hz. Muhammed tarafından kullanıldı. Bunların yanı sıra Kur'an hem dil hem de îcâz olma bakımından eşsiz bir kitaptır.

* Bu makale, aslında Konferans'ta sunulan bir tebliğdir; bu yüzden onun sözlü anlatıma özgü özellikleri çıkarılmış ve zaruret gerektiren hususlarda dipnotlar eklenmiştir. (Irfan Shahid).

** Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, sonmezzekiye@yahoo.com.tr

Abstract

Islam and Oriens Christianus: Makka 610-622 AD

The arguments in order to prove the Qur'anic Christology is found about the axis of Makka, Najrân and 'Ukâz. This article deals with Prophet Muhammad's vast relations with Christians in his pre-prophecy and Mecca periods; also how it reflects on Qur'an and its dogmas. The first focus of the Qur'anic Christology was Makka. Because the west of the Arabian Peninsula, where Makka was included, especially Najrân, in the sixth century, one side under the influx of Ethiopians and from the Aryans, Monophysites and Nesturites which rejected by the Orthodox Byzantine on the other side. Christianity in Makka was represented by Arabs and Ethiopians who settled there. There were quite a lot of Ethiopians in Makka during the emergence of Islam and they were working in various services of the Makkans. In this process, many christian concepts such as 'Isâ, Hawâriyyûn, Naşârâ passed into Arabic from Ethiopian literature; so accordingly these were used in Qur'an. The second major origin of the Qur'anic Christology was Najrân. Prophet Muhammad encountered with Christian Bishop of Najrân, Quss Ibn Sâ'ida al-Iyâdî, in the "Suq of 'Ukâz/Makka Market" near the city and listened him on a camel while he was preaching Monotheism. Moreover, Qur'an spoke of Najran Martyrs. The poetry, plain writing style and oratorical style of the Arabic language were used by both Najrân Christian missionaries and Prophet Muhammad itself. Besides, it is notable that Qur'an is a unique book and masterpiece work both in terms of Arabic language and îcâz.

Kur'anî Kristoloji on iki yıllık Mekke döneminde, yani peygamberin Medine'ye hicretinden önce ve onların kutsal kitaplarıyla ortaya çıkmıştır. Kur'an, kendinden önceki iki vahiy; Yahudilik'le ve Hıristiyanlık'la, aynı doğrultuda olduğunu vurgular; dahası, kendinin en son ve en mükemmel olduğunu iddia eder. Ancak Kur'an'ın, genellikle ortodoksluk olarak adlandırılan Hıristiyanlığın ana akımı ile ayrışması dikkat çekicidir ve bilim adamları uzun süredir bunu açıklamaya çalışmaktadır. Son otuz yıl ya da daha fazla zamandır herhangi bir ittifak sağlanamamış ve hatta Londra Okulu tarafından öncülüğü yapılan Revizyonistler aracılığıyla, eleştirel görüşte çok daha radikal bir ayrışma olmuş, ayrıca revizyonizm dalgası Yakın Doğu'daki Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an âlimlerini bile etkilemiştir.

Kur'an ile ilgili yapılan araştırmalarda tamamen farklı bilimsel yaklaşıma sahip araştırmacıların bir grubuna mensubum. İzlediğim yöntem, geçen yüzyı-

lın seçkin Arap geleneği ve İslâm kültürü çalışmaları yapan Theodor Nöldeke, Hamilton Gibb, Levi Della Vida, Louis Massignon ve Francesco Gabrieli'nin¹ sonuçlarının devamıdır. Onlar, güçlü bir Alman eleştiri geleneğinin eleğinden geçmiş kaynakları ve Arap geleneğinin geçerliliğini geç dönem İslam zühdünün sonucu olarak İslam kaynaklarına sızmış malumatın ayıklanmasını kabul ederler. Fakat Arap geleneği ve İslâm kültürü çalışanlarının ortadan kaybolmasından bu yana çok sular akmış, neticede iki Mesele aydınlatılmaya muhtaç kalmıştır: Tarihî Muhammed ve Tarihî Kur'an. Yeni araştırmalar, bu iki Meseleyi cevaplamak için üçüncü/dokuzuncu yüzyıl Filistin'i² yerine, İslâm'ın doğduğu ve Kur'an'ın ilk vahyolduğu birinci/yedinci yüzyıl Arap Yarımadası'nın Mekke'sine – kısacası Arap, Arapça ve Arap Yarımadası'nın arka planına odaklanır.

Arap Yarımadası'nın batısında Baharat yolunun ortasında yer alan Peygamber'in doğum yeri Mekke'de, altıncı yüzyılın çoğunda ve İslâm'ın ilk döneminde, Bizans'ın varlığı ve etkisi çok güçlü şekilde hissedilmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında hızla artan Bizans çalışmaları, Muhammed ve Kur'an hakkındaki iki Meseleyle ilgilidir. Aynı zamanda bu çalışmalar, özel-

1 Bu bağlamda bunlardan ikisi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Kur'an hakkında, bu günlerde oldukça eleştiri alan Hamilton Gibb [şöyle] yazdı: "Bu derlenmiş kitabın itibarı hakkında hiçbir şüphe yoktur. Bu aşırı derecedeki düzensiz telif içindeki delilleri bir kenara bıraksak da bizatihi özgünlüğünü tespit eder." (*Arabic Literature*, Oxford, 1963, s. 33).

İslâm öncesi şiir hakkında Levi Della Vida [şöyle] dedi: "Kur'an'ın itibar problemi, birçok bilim adamı tarafından tartışılmış, zor ve hassas bir konudur. Bu konu fazla abartılmıştır. Bazı şiirler sahte olsa da, çoğu şiirsel gelenek kesinlikle özgündür." (*The Arabic Heritage*, ed. N.A. Faris, Princeton, 1944, s. 48).

Genel olarak Arap tarihsel geleneği hakkında Della Vida'nın görüşü şöyledir: "Günümüz yazarının bu satırların yazarına göre bu şüpheli tutumu abartılıdır. Arabistan Ortaçağ'ı hakkındaki tarihsel gelenek, artık doğrudan geçerli bir delil olan öyle ki doğrudan bir delil yoktur tarihin bir dönemiyle ilgili diğer herhangi bir tarihî gelenekten ne daha iyi ne de daha kötüdür. Livy'nin dediği gibi, Roma tarihinin ilk beş yüz yılından veya en eski Danimarka çağının Saxo Grammaticus'undan daha kötü değildir. Bir bakıma, boşluklar ve hatalardan uzak olmamasına rağmen daha iyidir.", a.g.e., s. 42.

Bu iki bilim adamının alıntıları, Arap İslâm kaynaklarıyla hayat boyumünasebetlerinin sonucu ortaya çıkan yargıları temsil etmektedir.

Bu seçkin araştırmacılar, aynı derecede seçkin, onların geleneğini devam ettiren Franz Rosenthal, W. Montgomery Whatt, Kenneth Cragg ve daha genç çağdaşları Joseph van Ess and Hugh Kennedy tarafından takip edilmiştir.

2 Bkz. John Wansbrough, *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford, 1977, and *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, Oxford, 1978.

likle, Peygamber'in çağdaşı İmparator Heraclius'un hükümdarlık dönemi³; içinde Mekke'nin de yer aldığı güneyde Negrân'dan kuzeyde Busra'ya kadar uzanan kervan yolu boyunca ticaretle uğraşan Arap-Bizans ilişkileri⁴; ve *Doğuda, Bilad el-Şam'da* Hıristiyan Arap yapılarını ortaya çıkaran arkeoloji⁵ ile ilgili olduğunda daha da önem kazanır. Bu araştırmalar Bizans'a odaklanmasının yanı sıra Arabî kültür ve Arapça ile ilgili unsurları da içermektedir: İlk olarak, Arap Yarımadası'nın batısındaki şehirler, özellikle kervan yolunun güney kısmındaki Tâif, Mekke ve ikisi arasındaki meşhur Ukâz pazarı çevresinde çekim alanı oluşturan, yaklaşık 520'lerdeki⁶ meşhur şehitlerden sonra altıncı yüzyılın Arap ve Arap Yarımadası'nın şehitler kenti Negrân'ın ortaya çıkışı. İkinci olarak, Hıristiyan Araplar için Arap versiyonlu bir litürji ve aynı zamanda onların altın döneminde Arapça Hıristiyan edebiyatının varlığı.⁷

Bu literatür, Hire'nin meşhur Hıristiyan şairi Adî Ibn Zayd'in *Dîwân*'ına⁸ yansımıştır. O yüzyılda, onlarca şair üreten bir halk ve bir yarımadadan, önemli bir literatürün ve bu Divan'ın sadece bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu şairlerin çoğu, Negrân şehitleri hakkında İslâm öncesi Arap şiirinde

³ (Heraclius'un) hükümdarlık dönemi hakkında standart eser bkz. Walter Kaegi, *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge, 2003.

⁴ 'Bizans ve Araplar' konusunda, İrfan Shahid'in "Byzantium and the Arabs in the Fifth Century, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1987, ss. 350-392" kitabın 5. cildine bakılabilir. Sonraki dipnotlarda kısaca **BAFIC** şeklinde kısaltması kullanılacaktır.

⁵ Bu konuda Fr. Michele Piccirillo'nun iyi bilinen, özellikle altıncı yüzyılda Eski Ürdün'de Gassani Arap Kilisesi'yle ilgili en son çalışmasına bakılabilir. 'The Church of Saint Sergius at Nitl: a Centre of the Christian Arabs in the Steppe at the Gates of Madaba', *Liber Annuus, Studium Biblicum Franciscanum* 51, Jerusalem, 2001, ss. 267-84; ayrıca otuz tabaka (parça); I. Shahid, 'The Sixth Century Church Complex at Nitl, Jordan: the Ghassinid Dimension', *ibid.*, ss. 285-92; ve *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2002, vol. II.i., *passim*.

⁶ Şehitlerden sonra Negrân için bkz. I. Shahid, *The Martyrs of Najrân (Subsidia Hagiographica* 49), Societé des Bollandists, Brussels, 1971; and 'Byzantium in South Arabia', *Dumbarton Oaks Papers* 33, 1979, ss. 23-94.

⁷ Bunun tartışması için, makale yazarının *BAFIC*, ss. 422-58 ayrıca dördüncü yüzyıl hakkında bilgi için önceki ciltlere bakılabilir. Daha çok İslâm öncesi İncil'in, litürjinin ve Kitab-ı Mukaddes'in Arapça versiyonunun var olup olmadığı hakkında yazılmıştır. Kitab-ı Mukaddes'in Arapça bir versiyonu hakkındaki soru hâlâ *sub iudice* [alt konu]dur. Ben bu konuyu sistematik olarak yıllardır araştırıyorum. Fakat hiç şüphem yok ki, okuyucu Arapça bir ayin ve Arapça bir İncil hakkında '*BAFIC*, ss. 422-30, 449-50'ye bakabilir. Ve daha yakın zamanda Hire'deki Hind Manastırı'nın Hıristiyan Arap kitabesi, Arapça litürji dilini yansıtmaktadır. Bununla ilgili olarak, yazarın şu eserine bkz. İrfan Shahid, "The Authenticity of pre-Islamic Poetry: the Linguistic Dimension", *Al-Abhath* 44, 1996, pp. 3-39.

⁸ Bkz. *The Diwân of 'Adî Ibn-Zayd*, ed. M. al-Mu'aybid, Baghdad, 1965.

meşhur ve zirveye ulaşmış bir tarz olan *marāthi* yani mersiyeler oluşturmuş olmalıdır.⁹ Bu kaynaklar, isimlerini zikrettiğim İslâm geleneği hakkında araştırma yapan kişilerin eline geçmemiştir. Fakat söz konusu kaynaklar artık elimizde olduğundan onlardan bu makale telif edilirken onlardan da istifade edilecektir. Bu kaynaklar bu makalenin de başlığında yer alan İslam ve *Doğu Hıristiyanları*'nın ilk karşılaşmalarına Mekke'ye ve Meseleye odaklanacaktır.

Mekke, iki Meseleyi cevaplandırmak için ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Muhammed'in peygamberliğinden önce kervan lideri olarak yaptığı yolculukları araştırmamız ve bu yolculukların onun üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmamız gerekir. Ancak konu sonuca bağlanmamış ve hipotez olarak bırakılmıştır. Örneğin, Bahîrâ, Nöldeke tarafından efsanevi olarak kabul edildi ve Bahîrâ önemsenmedi. Halbuki Bahîrâ, Hıristiyanlar tarafından İslâm'ı kötülemek için Müslümanlar tarafından da *Delailü'n-nübüvve* (peygamberliğin alametleri) bağlamında ele alınmıştır.¹⁰ Bilim adamları da Muhammed'i İbranice ve Süryanice-Aramice gibi Yakın Doğu dillerinden bazılarını bilen çok dilli biri haline getirdiler¹¹; bu görüşü desteklemek için delil olmamasına rağmen peygamberin Sami dillerden birini bildiğini tartışacağım. Mekke'ye odaklanmaya ek olarak, Kur'anî Kristoloji'nin varlığına yani Mekke-Necrân eksenine eğilmek ve Kur'an'ın üç dogmasından en önemlisine, özellikle de onun benzerinin getirilemezliğine edilemezliğine dikkat çekmek istiyorum.

⁹ Necrân'da, kendine ait Arap şairlerin okulu bulunmaktaydı. Şehre hakim ailelerinden biri Banū al-Hārith Ibn Ka'b'ın *Diwân'ı* hem al-Âmidî hem de İbn al-Nadîm tarafından bilinmektedir. (Bkz. N. al-Asad, in *Maşâdir al-sh'ir al-Jâhili*, Beirut, 1988, ss. 543, 546).

Süryani yazar John Psaltes, Necrân şehitleriyle ilgili bir ilâhi yazarken bu şehitlerle doğrudan ilişkili olan Arap şairler, onlar hakkında şiir yazmadığını nasıl düşünülebiliriz. Onların ağıtları veya mersiyeleri İslâm öncesi şiir külliyyatının bir kısmında yer almış olmalı ama artık bulunmamaktadır.

¹⁰ Bahîrâ hakkında bkz. S. Gero'nun makalesi: "The Legend of the Monk Bahîrâ: the Cult of the Cross and Iconoclasm", in P. Canivet and J.P. Rey-Cocquais, eds, *La Syrie de Byzance à l'Islam*, Damascus, 1992, ss. 45-57; ve S. Griffith, 'Muhammad and the Monk Bahîrâ: Reflections on a Syriac and Arabic Text from Early Abbasid Times', *Oriens Christianus* 79, 1995, pp. 146-74; Busra manastırı hakkında makale yazarının bkz. (*Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, Dumbarton Oaks, 2002, vol. II. i, s. 186).

¹¹ Arthur Jeffery'nin *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda, 1938, ss. 1-41; adlı eserinin ön sözünde imâ edildi. Ve daha açık bir şekilde şu kaynakta önerildi: Christoph Luxenberg, *Die Syro-Aramaäische Lesart des Koran*, Berlin, 2000.

Mekke

Mekke'deki Hıristiyanlık, hem Araplar hem de Etiyopyalılar tarafından temsil edilmiştir. *Maqbarat al-Nasārā* 'Hıristiyanların mezarlığı', İsâ'nın ve Meryem'in Kâbe'deki resimleri gibi izler ve Mekke çevresindeki *Masâjid Maryam*, 'Meryem mabetleri' ve *Mawqif al-Nasrânî*, 'Hıristiyan durağı' gibi yerler Araplar tarafından temsil edilmekteydi.¹² Altıncı yüzyıl, Mekke'i de etkileyen Arap Yarımadası'nın batısı yoğun bir şekilde Hıristiyanlaşmaya şahit oldu. İslâm'ın ilk dönemlerinde ve Muhammed'in peygamberliğinin ilk yılları boyunca, İncil'i bilen, İslâm ve *Doğu Hıristiyanları* ile iletişime geçmiş en uygun ve hatta en önemli kişi şüphesiz Varaka b. Nevfel'dir.¹³ Bu makale çerçevesi içerisinde zaman ve mekân kısıtlı olduğundan, Varaka ve onun *İncil*'i hakkında *Byzantium and the Arabs* adlı serimin gelecek cildinde bu konu ele alınacaktır, bu açıdan onun burada bahsedilmesi bizi ana konumuzdan uzaklaştırır. Bu yüzden şimdi Mekke'deki Etiyopyalılarla ilgili bahsime geçeceğim.

İslâm'ın ortaya çıkışından uzun zaman önce, Etiyopya, askeri seferler ve ticarî ilişkiler sayesinde Arap Yarımadası'nın batısında tarih sahnesine çıkmıştı. Bir görüşe göre, Arap Yarımadası'nın güneyinde Etiyopyalıların yerleştiği, *Habashat* olarak adlandırılan bir bölge vardı.¹⁴ Fakat Etiyopyalılar, altıncı yüzyılda Hıristiyan şehitlerin intikamını almak için Arap Yarımadası'nın güneyini işgal eden Etiyopyalı Negus Ella Aşbeha (Caleb) varlığı en güçlü seviyesine çıktı. O, Himyeri Krallığını devirdi ve yaklaşık Milâdî 520'lerde ülkeyi işgal etti.¹⁵ Etiyopyalı Ebrehe ve iki oğlunun işgali ve Arap Yarımadası'nın güneyindeki hakimiyeti yarım yüzyıl sürdü.¹⁶ Çoğunlukla askeri terimler ve muhtemelen bazı Hıristiyan dinî terimler olmak üzere birçok Etiyopyaca terimin Sebe diline ve Arapça'ya geçtiğini düşünmek doğaldır. Ebrehe ismi San'a

¹² Bkz. *BAFIC*, ss. 390-92.

¹³ Varaka'yla ilgili en son açıklama hakkında bkz. Chase Robinson, in *EI2*, s.v.

¹⁴ Güney Arabistan'daki *Habashat* hakkında tartışma ve karşı görüşler için bkz. A.K. Irvine in *EI2*, s.v.

¹⁵ Bu olaylar için bkz. Hâlâ geçerliliği olan/faydalı makale by S. Smith, 'Events in Arabia in the Sixth Century', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 16, 1954, ss. 425-68.

¹⁶ Abraha (Ebrehe) için bkz. A.F.L. Beeston in *EI2*, s.v.

¹⁷ Bkz. H. Lammens, 'Les Ahabis' in *L'Arabie occidentale avant l'Hégire*, Beirut, 1928, ss. 237-93; T. Fahd, 'Rapports de la Mekke préislâmique avec l'Abyssinie: Le cas des Ahâbis', *L'Arabie Préislâmique et son environnement historique et culturel*, Leiden, 1989, ss. 539-48.

Katedrali ve Ma'rib'deki bir kilise ile ilgilidir. Arap Yarımadası'nın güneyine gelen bir Etiyopya ordusunun dinî ihtiyaçlarını karşılamak için bazı Etiyopyalı din adamları, Etiyopyaca bir Kitab-ı Mukkaddes ve litürji oluşturmuş olmalıydılar.

Milâdî 570'lerde Ebrehe yönetiminin düşmesinden ve Arap Yarımadası'nın güneyinin Persliler tarafından işgalinden sonra Etiyopyalılar, Arap Yarımadası'nın batısındaki topluluklar halinde dağıldı. Aynı zamanda Pers işgalini müteakip kırk yıl ya da civarında Mekke'de güçlü bir Etiyopyalı halkın varlığı hakkında bilgi veren kaynaklar oldukça fazladır. Arapça kaynaklarda onlardan *Ahâbish* olarak bahsedilmiştir. Hem H. Lammens hem de onun ardından T. Fahd, güçlü ticarî Mekke cumhuriyetinde önemli fonksiyonları üstlenen Etiyopyalıların *Ahâbish* etnik kimliklere sahip olduğunu makul bir şekilde tartışmışlardır.¹⁷ Habeşliler, Mekkeliler için mücadele etti ve onları dış tehditlerden korudu ayrıca onların kervanlarında bekçilik yaptı ve onlar için hizmetçilik türünden görevlerde bulundu. Onların Arap ve Mekke toplumu içindeki asimilasyonunu vurgulamak bu bölümün temasına daha uygundur. İbn Habîb, Etiyopyalı kadınlarla evlenen Mekkeliler ve yine bazı Mekkelilerin Etiyopyalı anne-babaların oğulları olduğuyla ilgili bir bölüm kaleme almıştır.¹⁸ Daha çarpıcı olanı, İslâm öncesi zamanlara ait şiirde Arap kültürünün önemli derecede şekillenmesine Etiyopyalı katkısıdır. Arabistan'da Etiyopyalı toplum, ünlü kasidesi muallakat arasından sayılan meşhur Anter, gibi bazı şairler yetiştirdi.¹⁹

Mekke ve Etiyopya arasında Kızıl Deniz boyunca önemli ticaret ilişkileriyle birlikte,²⁰ Mekke'de güçlü bir Etiyopyalı koloni Mekkeliler için çeşitli görevler yerine getirmekteydi ve onların bazılarıyla evlilikler yapılmıştı. Mekkelilerin Etiyopyacadan bazı bilgiler edindiğini aynı zamanda bazı Etiyopyaca kelimelerin de Mekkelilerin Arapçasına girdiğini varsaymak doğaldır. Yine, Etiyopyalıların bu kolonisi, dinî hizmetlerini yerine getirebilmeleri için Etiyopyaca bir Kitab-ı Mukkaddes'e sahip olduğunu düşünmek doğal olacaktır. En azından bir mabed ve kilise yoksa da, onlar düğünlerini ve cenaze törenlerini yönetmek için bir din adamına sahip olmalıydı.

¹⁸ Yazar onlara üç sayfa ayırıyor; İbn Habîb, *Al-Muḥabbar*, ed. I. Lichtenstadter, Beirut, n.d. (reprint), ss. 306-9.

¹⁹ Antar hakkında Bkz. *EI2*, s.v.

²⁰ İbn Habîb'in, *Al-Muḥabbar*'ın göre; Kusay'ın dört oğlundan biri olan Abduşşems için Etiyopya uluslararası ticarete gidilecek bir yerd (İbn Habîb, *Al-Muḥabbar*, s. 163). Mekke ve Etiyopya arasındaki ticarî ilişkiler beşinci yüzyılın sonu ve altıncı yüzyılın başlarına kadar geriye gider.

Bütün bunlar, Peygamber'in Etiyopyaca ve Etiyopyalılarla ilişkisini incelemek için uygun bir zemin sunmaktadır. Aynı zamanda bunlar, aşağıda açıkça ifade edildiği gibi, Peygamber'in hayatı ve Mekke'deki Etiyopyalı varlığı hakkında değerli bilgi veren kaynaklardır:

1. Ummu Eymen lakabıyla daha iyi bilinen, Peygamber'in süt annesi Baraka, Etiyopyalı bir kadındı.²¹

2. Muhammed, Peygamber olmadan önce on beş yıl kervan liderliği yapmıştı ve muhtemelen onun kervanlarında bazı Etiyopyalı korumalar görev almış olmalıdır. Daha da önemlisi, peygamberin tacir olarak Etiyopya'da bulunması ihtimali göz önüne alındığında o, kesinlikle gerekli olan temel kavramlara sahip olmalıydı. Deniz ve gemiler hakkında Kur'an ayetlerinin tahkikinde, birçok çarpıcı detaylı bilgiler ortaya çıkmaktadır; bu kadar detaylı bilgilere sadece denizle karşılaşan insanlar sahip olabilirler ve burası da kesinlikle Kızıl Deniz'dir. Bu varsayımlar, içinde Muhammed'in de olduğu Mekkelilerin Etiyopya'ya geçtiğini iddia eder; ödünç alınmış bir kavram olarak Kur'an'daki *mursâ* yani liman kelimesi, bu iddiayı teyit etmektedir. Bunun neticesinde akla hemen "Aydhâb" ve "Adulîs" adlı iki liman gelmektedir.²² Zira Etiyopya dili ile ilgili bilgiler o ülkeyle ticaret için oldukça önemliydi.

3. Peygamber'in Etiyopyalılar ve Etiyopyaca ile ilişkisi, onun bazı takipçilerini Etiyopya'ya göndermesiyle perçinlendi. Onun peygamberlik öncesi dönemde kişisel olarak ziyaret ettiği bu ülkeden kaynaklanan bilgisiyle, şartların uygun olduğunu bildiği için takipçilerine sadece Etiyopya seçeneğini önerdiği bilinmektedir.

4. Onun en yakın dostlarından birisi, savaşta ve barışta yanında olan ve dahası İslâm'ın *ilk müezzîn*'i Etiyopyalı Bilâl idi.²³

5. Bilâl'den ziyade, kaynaklarda Cabir ve Yasir adında iki Etiyopyaca isimin yer alması Muhammed ve Kur'an'la ilgili iki mesele ile daha alakalıdır. Al-Baydâwî tarafından alıntılanan bir rivayete göre, bu iki Etiyopyalı Mekke'de yüksek sesle Tevrat ve İncil okuyabiliyordu ve Muhammed du-

²¹ Ummu Eymen hakkında detaylı bilgi için bkz. M. al-Buhârî, *Al-trâz al-mankûş fî ahbâr al-Hubûş*, ed. A. al-Gazâlî, Kuveyt, 1995, ss. 71, 79-81.

²² Deniz hakkında Kur'an ayetleri için bkz. J. Labaume, *Tafsîl ayât al-Kur'an al-Karîm. terc. M. Abd al-Bakî, Kahire 1955*, ss. 501-4; Mursâ için bkz. Jeffery, *Foreign Vocabulary*, s. 261.

²³ Onun hakkında bkz. W. Arafat in *EI2*, s.v.

rup onları dinliyordu.²⁴ Bu rivayet, Peygamber'in Mekke'de bir öğretmenden kutsal bilgi aldığını inkar eden Kur'an'da iyi bilinen bir ayeti [16/Nahl:103] doğrular gibi görünür, fakat Kur'an bu öğretmenin varlığını inkar etmez. Aslında o, onun varlığını ve Muhammed'le münasebetini doğrular, sadece bir öğretmen veya akıl hocası olarak rolünü inkar eder.²⁵ Kur'an ayetlerinden ve rivayetlerden çıkan şudur ki; Mekke'de bir Etiyopyaca Kitab-ı Mukkaddes'in var olduğu ve Etiyopyalıların onu okuduğudur.

Peygamber'in Etiyopyaca bildiği veya onun memnuniyet izhar ettiğinde kullandığı *sannâ* "güzel" kelimesi gibi Etiyopyaca kelimeleri kullandığını bu paragraflardan çıkarmak abartı değildir.²⁶

Mekke'de Peygamber ve Etiyopyalılar arasındaki bu yakın ilişki, Kur'an ayetlerinde Hıristiyanlarla dostluğu ve büyük ihtimalle Etiyopyalıların İslâm'a döndüğünü yansıtır.²⁷ Bu, fakir ve imtiyazsız olarak adlandırılanlara karşı hoş duygular ifade eden Kur'an'ın erken dönem mesajında desteklenir. Köle olan Etiyopyalıların kendilerini Kureys'le eşit seviyeye getirecek eşitlikçi bir prensiple ortaya çıkan İslâm'ı kabul etmeleri normaldir.²⁸ Dahası, Etiyopyalılar putperest değil Hıristiyandı. Onlar, Mekke'nin putperest Araplarından ziyade tek tanrılı bir kutsal cazibe olan İslâm'ı kabul etti. Onlar İslâm'da, Kur'an'da iyice hatırlatılan ve sahip oldukları Hıristiyan inancının bir diğer versiyonunu görmüş olmalıdır. Yine, eşitlik hedefiyle İslâm, onların sahip olduğu sosyal statüyü düzenleme getiren bir inançtı.

²⁴ Bu iki kişi hakkında değerli referans çeşitli yorumlara tabi tutulmuştur; İbn Hişâm sadece Cebr'in Etiyopyalı olduğunu iddia ederken, bkz. *The Life of Muhammad*, trans. A. Guillaume, Oxford (reprint), 1990, s. 180); Nöldeke, ayrıca Yesar'ın da Etiyopyalı olması gerektiğine dikkat çeker (Nöldeke, a.g.e., n. 2); diğer bir yorum için bkz. Al-Baydâwî in the Hâşiye of al Şihâb, Beirut, vol. V. s. 370; Tevrat ve İncil'in sesli okunması hem Cebr hem de Yesar tarafından bu kaynakta gösterilmiştir o halde bu, Mekke'de Etiyopyaca bir Kitab-ı Mukaddes'in varlığını ispat etmektedir. Bu konuda ayrıntılı, son dönem bir çalışma için bkz. Claude Guillot, "Les <Informateurs> Juifs et Chrétiens de Muhammad", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 21, 1998, ss. 84-126.

²⁵ Bkz. Kur'an, 16.103.

²⁶ Bkz. M. al-Buhârî, *Ahbâr al-Hubûş* s. 43; Ge'ez terimi için bkz. W. Leslau, *Comparative Dictionary of Ge'ez*, Weisbaden, 1991, s. 531 B.

²⁷ Bkz. Kur'an 3.199; 5.85-8.

²⁸ Kur'an'daki birçok ayette *yefm* ve *miskin*, ihtiyaç içinde, fakir gibi ifadeler görülür. Zayıf insanlar, *al-Mustad'afîn* ve *du'afâu an-nâs*, İslâm'a ilk katılanlar arasındaydı. Bkz. W. Watt, *Muhammad at Mecca*, Oxford, 1953, ch. 4, esp. ss. 87-8; Watt'ın, Lammens'in Ehâbiş hakkındaki görüşünü reddetmesiyle, onu bu konudan bihaber bıraktı yani bunlar ilk dönemdeki Müslümanların "*kerygma/vaaz etmek*" için aşikar muhataplarıydılar.

Kur'an'ın ciddi olarak Etiyopya toplumunu hedef alması ve onlara hitap etmesi, onun birçok Etiyopyaca terimlerine yansıtılmıştır.²⁹ Mekkeliler Etiyopyalılar bu terimleri içeren ayetleri işittiklerinde onlara tanıdık ve cazip geliyordu. Dinî terimlerin sayısı sadece kayda değer değil, aynı zamanda Kur'an'daki Hıristiyanlık anlayışı da onların merkezindeydi ve İsa Mesih, On İkililer ve İncil gibi yani onların Etiyopyaca formu *İsa*³⁰, *Havâriyyûn*, *İncîl*, Etiyopyalıların ilgisini çekti.

Mekke'de Etiyopyaca bir Kitab-ı Mukaddes'in varlığı önemli bir konudur. Etiyopyalılar, Aksumlular döneminde Eski ve Yeni Ahit'i tercüme etti. Bu yazıda tartışıldığı gibi, eğer bu, Mekke'de mevcutsa, içinde Muhammed'in de yer aldığı Mekkeliler için Kutsal Kitap'la ilgili materyallerin mevcut olduğu anlamına gelir. Bu yüzden onlar Kur'an'ın referans gösterdiği Kitab-ı Mukaddes'teki kişileri ve olayları anlayabiliyordu, hatta bunlar Kur'an'da özet bir şekilde yer alsaydı bile bu, aynı zamanda Sami Etiyopyalılar tarafından Eski Ahit'in Süryaniceden değil Grekçe tercümesinden (Septuagint) çevrildiğinin işaretidir. Kur'an'daki bazı peygamberlerin adlarının yer alması yani Grekçe versiyondakiyle bağlantılı Yunus (Jonah)³¹ gibi Grekçe ç harfi ile biten adlar bunu açıklamaktadır. Ayrıca unutulmaması gereken bir başka husus da Kur'an'ın diğer adı olan *Mushaf*'ın tipik Etiyopyaca bir terim olmasıdır.

Dahası, o zamanlar Muhammed'in de dahil olduğu Mekkelilerin bir kısmı, Mekke'deki Etiyopyalı Hıristiyanların diline aşinaydı.

²⁹ Bunlar için bkz. Jeffery, *Foreign Vocabulary, passim*, collected together in the index, ss. 305-7.

³⁰ Etiyopyaca İsa manasına gelen kelime için bkz. *infra*, s. 22.

³¹ Bkz. Jeffery, *Foreign Vocabulary*, s. 295-6. İki Semitik dilde de (s) harfi ile biten Jonah; Etiyopyaca'dan Süryaniceye göre Mekke Arapçasına daha yakındır.

Ben de Kur'an'daki İdris'in Etiyopyacadan geldiğini düşünme eğilimindeyim. Nöldeke onu Andrew olarak tanımlar ve Süryaniceden geçtiğine değinir. Fakat Etiyopyaca, Mekke Arapçasıyla Süryaniceden daha yakındır. Ve Etiyopyaca Andrew yani İndryas'ın [Andreas, Andriya, Enderâvus] (Matt.4.18) Arapçaya *İdris* olarak nasıl transliterasyon yapıldığını görmek zor değildir. Tıpkı Süryaniceden geçmesi yaklaşımı gibi iki tane (d) harfinin yan yana getirmek yerine, Etiyopyacadan (n) harfini muhafaza etmektedir. Andrew, infial başında "inderese" Arapça "drs" kökünden türemiş ve unutulmuş anlamına gelmesine rağmen Kitab-ı Mukaddes için önemli bir şahsiyettir. Etiyopyaca İndryas'ın Arapçaya asimile olarak tercümesi gibi *İf'il* örneği de İncil (Yeni Ahit) olarak yapı değiştirmiştir. İdris hakkında Nöldeke'ye bkz. Jeffery, *Foreign Vocabulary*, s. 52.

Casanova ve Torrey'e göre Ezra'dan yani Septuagint Esdras'tan Kur'an'da İdris şeklinde gelmesini iddia etmekte; ancak bu görüş kesinlikle yanlıştır çünkü Ezra, anlamda değer vermek yapıda küçültmek sıfatıyla Kur'an'da Uzeyr şeklinde geçmektedir. a.g.e.

Necrân

Bu kısımda, Kur'anî Kristoloji meselesini ele alacağım. Kur'anî Kristoloji Hıristiyanlar'ı Nasârâ, bu dinin kurucusunu da İsa olarak takdim eder ve bu Hıristiyanlığı, ortodoks olmayan muhtelif grupların benimsediği doktrinlerin bir karışımı olarak sunar. Kur'anî Kristoloji, İsa'nın tanrısallığını, haça gerilişini, yeniden dirilişini ve Hıristiyanlığın kurtuluş doktrini reddettiğinden Hıristiyanlığın ana görüşünü oluşturan hususlardan çok bir şey kalmaz. Dolayısıyla tarihî Muhammed ve Tarihî Kur'an Meselesini cevaplamak için bu karışımı oluşturan bileşenlerin kaynağının açıklanması gerekir.

Birkaç yıl önce ortaya çıkan *Qass ve-Nabî* başlıklı Arapça bir kitap, bütün bunların heretik Ebionit temsilcisi olarak Varaka'dan kaynaklanmış olabileceğini ileri sürdü.³² Bu eser, Lübnan'da Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin en aza indiği İç Savaş'ın hemen akabinde yazılmış, tamamıyla polemik içerikli ilginç bir kitaptır.³³ Hıristiyan çağının ilk yüzyıllarında eski Ürdün'de ortaya çıkan bu mezhebin yedinci yüzyıla kadar ne başka bir yerde ne de Mekke'de varlığını sürdürdüğüne dair hiçbir delil yoktur. Mekke'nin güneyinde büyük bir Arap Hıristiyan merkezi olan Arap Yarımadası'nın güneyindeki Necrân şehri, şehitleriyle bilinmekte ve bu durum Yarımada'nın büyük bir hac merkezi olarak yükselmesine yol açtığından Kur'anî Kristoloji'nin kesinlikle temel Süryanice kaynaklardan ve diğer güvenilir kaynaklardan araştırılması gerekmektedir. Bizim sorumluluğumuzla daha ilgili olan şey, ortodoks olmayan birçok Hıristiyan mezhebinin yerleşim yeri olan Arap Yarımadası, *Arabia haeresium ferax*, "Heretiklerin çoğalma yeri" şeklinde şöhret bulmuş olarak ortaya çıkmasıdır (Ayrıca, Ebionitler Necrân'la ilgili olan kaynaklarda bulunmamaktadır).³⁴

Kudüs'teki St. Mark Manastırı'nda bulduğum Süryanice değerli bir el yazmasına dayanan *The Martyrs of Najrân* (Necrân Şehitleri) kitabımın son yüzyılın yetmişli yılların başında yayınlanmasıyla, Arap Hıristiyanlığı konusuna kapı araladım. Bunu birkaç makale izledi. Bunların içinde mevzuyla ilgili en mütenasibi altıncı yüzyıldaki Necrân hakkında uzun bir makale olan "*Dumbarton Oaks Papers*"dır.³⁵ Fakat Necrân'la ilgili Tarihî Kur'an ve Tarihî

³² Bkz. Ebû Mûsâ al-Harîrî, *Qass wa-nabî: bahth fî nash'at al-Islâm*, Diyâr 'Aql, Lebanon, 1985.

³³ Bu makalede daha önce ifade edildiği gibi serinin gelecek cildinde ana figür olan Varaka'yı, ele alacağım.

³⁴ Örneğin bkz. *Histoire Nestorienne*, ed. A. Scher, *Patrologia Orientalis* 7, ss. 143-4.

³⁵ Bu iki eserin bibliyografisi için bkz. n. 6 üzerine.

Muhammed hakkındaki iki Mesele daha sonraki uygun bir tarihe kaldı. Bu makale ile böyle bir fırsat yakalamış oldum.

Aşağıda, Negrân ve Mekke'ye yakın, dahası Arap Yarımadası'nın güneyinde ortaya çıkan ve Arapça konuşan çeşitli Hıristiyan mezhepleri hakkında bahsedilecektir. Onlar Kur'anî Kristoloji'ye parlak bir ışık tutacaktır:

1. Dördüncü yüzyılda, İmparator Konstantin (Babası Constantine ve onun Büyük Theodasius'a kadar halefleri, hayatının sonuna kadar bir Ariuşçu idi) Arap Yarımadası'nın güneyini Hıristiyanlığa döndürmek için, elçisi olarak Theophilus İndus'u gönderdi. Gönderdiği elçi orada üç kilise kurmayı başardı.³⁶ Herkesin bildiği gibi Ariuşçular, Mesih'in insanlığını vurgulamış ve onun ilâhlığını reddetmişti. Ariuşçuluk, İznik Konsili tarafından mahkum edilmesine rağmen uzun süre batı Roma'da, altıncı veya yedinci yüzyıla kadar doğuda, Arap Yarımadası'nın güneyinde, hatta batı Avrupa'nın bazı Germen kabileleri arasında varlığını sürdürdü.

2. Daha da önemlisi, Monofizit görüşün Arap Yarımadası'nın güneyi ve özellikle Negrân dahil olmak üzere Kızıl Deniz bölgesine girmeleridir ki onlar hakim olmuşlardır. Bunlar arasında Monofizitizm'in ılımlılarından Antakyalı Severus'un görüşleri hakimdi. Fakat onun görüşleri Kur'an'daki Mesih'in ilâhlığının reddine kaynaklık etmemiştir. Zira onlar Bakire Meryem'e Theotokos (Tanrı Analığı) yakıştırmalarını kabul etti, aynı şekilde İsa'nın ilâhlığını vurguladı. Monofizitizm'i bu tartışmaya yönlendiren ilgi; İsa'nın haça gerilmediğini, mucizevî bir şekilde ölümden kurtulduğunu, onun yerine Yahuda İskaryot veya Kireneli Simon'un haça gerildiğini iddia eden Doketizm'le de ilişkili, Halikarnaslı Julian'ı takip eden Julinaistler veya *Aphthartodocetae* olarak adlandırılan ve Severuşçu dönem boyunca yaygın Monofizitizm'in ana akımından bir grubun varlığına dikkat çekmesidir.³⁷ Doketizm, Grekçe *dokein* 'görünmek' fiilinden türemiş; (İsa'nın) haça gerilişini inkar eden ve onun yerine başka birisinin geçtiğini ifade eden Kur'an'da; '*ve lâkin şubbiha lehum*' ifadesi pratikte Grekçe doketik ifadesinin yerine geçen bir örnektir. Arapça *şubbiha* kelimesinin kökü, Grekçe *dokein* ile tanımlanır. Bu, açıkça doketik görüşün, Julianistlerin yaşadığı yer olarak bilinen Negrân'da, altıncı yüzyılda

³⁶ Bunun hakkında bkz. İrfan Şahîd, *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1984, ss. 86-106.

³⁷ Halikarnaslı Julian ve takipçileri için bkz. *Histoire Nestorienne*, s. 144; ve Sergius ve Moses, Negrân Julinasit psikoposları için bkz. Michael Syrus, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199)*, ed. and trans. J.-B. Chabot, vol. II, Paris, 1901, s. 263.

Arapçaya tercüme edildiğine işarettir. Onlar ve diğer ilgili gruplar, Ortodoks Bizans tarafından reddedildikten sonra Nocrân'a akın etti ve orada öğretilerini yaydı.³⁸

3. Sonra oradaki Nesturiler'in varlığıdır. Nocrân'daki kilise aslını Aşağı Fırat üzerindeki Hîre'ye borçludur. Nocrân tacirlerinden biri olan Hayyân adında birisi Hıristiyanlığı kabul ettiğinde onu Nocrân'a getirmiş oldu.³⁹ Hîre, önceleri Nesturi değildi, fakat sonra iki nehir [Dicle-Fırat] arasındaki topraklarda; Nocrân ve Arap Yarımadası'nın güneyiyle yakın ilişkisinden dolayı Arap Nestorianizm'inin merkezi oldu. Nesturiler, Nisibis'de tamamen yerleştiklerinde ve Asya'da Hıristiyanlığın büyük misyonerleri olduklarında, Nocrân (ve aynı şekilde Arap Yarımadası'nın güneyi) onların hedeflerinden birisiydi ve şüphesiz onların varlığı bu bölgede resmileşti.⁴⁰ Onlara göre Kur'an'da İsrâ'nın, *İsrâ ibn Meryem* 'Meryem oğlu İsrâ' olarak tanımlanması muhtemelen en çarpıcı ifadedir. Bu tabirin anlamı bu kelimelerden daha fazlasını ifade eder. Bu demek ki İsrâ, Tanrı'nın oğlu olmayıp Meryem'in oğlundan daha ötesi değildir. Henüz günümüzde bile net bir şekilde ortaya çıkarılamasa da, altıncı ve yedinci yüzyıllarda Nesturiler tam olarak bu görüşe inanıyordu.⁴¹ Monofizitlerin aksine, onların İsrâ'nın ilâhlığından ziyade insanlığına vurgu yaptıklarına dair fikir birliği vardır ve bu tartışma, o günlerde Nocrân'da ve Arap Yarımadası'nın güneyinde onların inandığı veya inanmakta oldukları düşünülen bazı konuların ne olduğuyla ilgilidir. *The Book of the Himyarites* adlı kitap, geçen yüzyılın yirmili yıllarında yayınlanmış değerli bir dokümandır. Buna göre Hıristiyanlara işkence yapan Himyeri Kralı Yûsuf; Hıristiyan dünyasının, Mesih'i "Meryem'in Oğlu" olarak çağırmaya başladığı sırada, Nocrân Monofizitlerinin Mesih'in ilâhlığını iddia etmesini onların aptallığı olarak adlandırdı ve onlarla alay etmeyi sürdürdü.⁴² Yûsuf hakkında bu anlatılanlar, Bizans Kadıköy düşüncesine uymamasına rağmen genellikle Nasturiler işken-

³⁸ Julianistlere ilaveten, Gnostikler de haç hakkında benzer görüşe sahipti. Fakat onların Nocrân'da varlığı çok açık değildir. Ancak, ben Dr. Emmanouela Grypeou ile kurmuş olduğum iletişimler sayesinde Gnostikleri dikkate aldım. Özellikle bkz. 'The First Apocalypse of James', (Nag Hammadi Codex V. 3), ve 'The Apocalypse of Peter', (Nag Hammadi Codex VII. 3).

³⁹ Bkz. *The Book of the Himyarites*, ed. Axel Moberg, Lund, 1924, s. cxxii.

⁴⁰ Bkz. Gianfranco Fiaccadori, 'Yemen Nestoriano', in S.F. Bondi, S. Pernigotti, F. Serra and A. Vivian, eds, *Studi in onore di Edda Bresciani*, Pîsâ, 1985, ss. 195-211.

⁴¹ Bkz. Milton Anastos, 'Nestorius was Orthodox', *Dumbarton Oaks Papers* 16, 1962, ss. 117-40.

⁴² Bkz. *The Book of the Himyarites*, s. cix.

ceci Yusuf'u dost olarak bilmiyorlardı ve Yusuf da bu ifadeyi (Meryem oğlu İsa) onlardan almamıştı.

Nestoryanizm, Yûsuf görüşünün azalması ve Monofizitizm görüşünün artmasına rağmen Arap Yarımadası'nın güneyinde yok olmadı. Nestoryanizm, Yahudilik gibi, Perslilerin büyük ölçüde Milâdî 570'lerde Arap Yarımadası'nın güneyini fethetmesinden sonra intikamla geri döndü. O günlerde şair el-A'sâ'dan alınan Arapça değerli bir dörtlük diğerleri arasında yayıldı ve hatta bu Negrân için tehdit oldu.⁴³ Milâdî 570 Muhammed'in geleneksel doğum tarihidir. Peygamber'in hayatı süresince Nestoriyanizm, "Meryem Oğlu İsa" ifadesiyle bilinmekteydi. Muhammed'in peygamberliğinden önce kendisini dinlediği, kendisini öven ünlü Kuss b. Sâide'nin de içinde yer aldığı çeşitli vaizlerin olduğu Mekke yakınlarındaki Araplar arası pazar veya 'Ukâz Fuarı (Panayırı)⁴⁴ Nesturi varlığına referanstır. Bu nedenle Negrân'da ve Arap Yarımadası'nın güneyinde İsa İbn Meryem (Meryem Oğlu İsa) ifadesi bu Nesturi çevreye tahsis edilebilir.

Negrân, gelişen bir Arap merkez kenti idi. Aslında Negrân, Mekkelilerin ve Muhammed'in ziyaret ettiği *Via Odorifera* (hoş kokulu) bir kervan şehri olarak, yarımada Arap Hıristiyanlığının en büyük merkeziydi. Hatta bu durum Kur'an'da *rîhlat eş-Şîta* Arap Yarımadası'nın güneyine ve *rîhlat es-Sayf* Bilâd eş-Şâm'a, özel dikkat çeken *106/Kureyş Sûresi*'nde belgelenmiştir. Birazdan tartışılacağı gibi Mekke'nin yakınındaki 'Ukâz Fuarı'nda Negrânlı misyonerlerin varlığı Negrân'ın en ünlü piskoposu Kuss örneğiyle bilinir. Mekke'den ziyade, artık Negrân Kur'anî Kristoloji'nin ikinci büyük menşei olarak düşünülmeli ve *85/Burûc Sûresi*'nde yankılanmış olan Mekke-Negrân eksenini de hatırlanmalıdır.⁴⁵

Kur'an'ın *Yesû ve Mesîhiyyûn* yerine kullandığı, iki aşamada açıklama gerektiren İsa, (Jesus), ve Nasârâ, (Hıristiyanlar) kullanımı, Kur'an alimleri tarafından tartışıldı:

⁴³ Bkz. İrfan Shahîd, 'The Hijra (Emigration) of the Early Muslims to Abyssinia: the Byzantine Dimension', in *TÛ Hell;nikon, Festschrift, Speros Vryonis*, New York, 1995, vol. II, ss. 206-7.

⁴⁴ Louis Cheikho tarafından atıfta bulunulmuş bir Nesturi kronolojisi kaleme alınmıştır. Bkz. Louis Cheikho, *Le christianisme et la littérature chrétienne en Arabie avant l'Islam*, Beirut, 1923, s. 121. Fakat şimdiye kadar bu kaynağa ulaşmadım.

⁴⁵ Muhtemelen Burûc, 85:10, çünkü Bu Sûrenin ilk on bir ayeti genellikle Negrân hakkında düşünülmesine rağmen, Negrân'la ilgili değil, Daniel ve üç gençle ilgilidir.

1. Araştırmacıları İsa kelimesi şaşırttı ve birçok yorum ileri sürüldü ve reddedildi; bunlar arasından biri de Esau'dur. Hiç şüphem yok ki, üzerinde tartıştığım Mekke'deki Etiyopyalı ve Etiyopyaca varlığı ve bu varlığın Mekkeliler ve Muhammed üzerindeki gücünün yansımaları araştırılmalıdır. 'Jesus' isminin Etiyopyaca versiyonu Sâmi dilindeki Yeşû (Yashû) veya Yehuşûa (Yahushûa)'nın harf çevirisi değil, fakat o, Etiyopyaca Yeni Ahitte de görülen Iêsous'un çevirisidir. Grekçe "ç" Arapça tuhaf bir şekilde seslendirilmiş olduğu için, onun Arapça İsa, şeklinde kabulü ve uyumu kolaylıkla açıklanabilir. Bu, daha önce Yûnus (Jonah) kelimesinde ifade edildiği gibi Kur'an'daki Kitab-ı Mukaddes'e ait kişilerin Etiyopyaca versiyonlarının kabul edilmesiyle uyumludur. Böylece Yeşû (Yasû)'nun tam tersi gibi seslendirilen İsa, İsa'daki uzun 'yâ'ya karşılık gelen Grekçedeki "η"le, Grekçe ismin versiyonu olarak tam anlaşılır. Ayrıca Kur'an'da Yeşû şeklinde geçmemesini açıklamak için Arapça ses dizimine ve onun fonetik yapısına dikkat etmek gerekir. Bunun yapısal şekli, *sâ'a* fiilinin üçüncü tekil müzekker şahıs çekimidir. Böylece Yeşû (Yasû) bir isim, bir şahıs ismi gibi görünmemekte, fakat bir fiil ve anlamsal olarak zarif veya hoş olmayan bir şey gibi görünmektedir.⁴⁶ Onun anlamlarından biri, iyi çoban olarak İsa'nın (Jesus) kendi imajının tam tersini ifade eder. Kur'an'daki isimler tartışılırken, Kur'an'ın üç dogmasından biri, yani *lisân 'arabî mubîn (apaçık Arap dili)* her zaman dikkate alınmalıdır.

2. *Nasârâ* kavramı; Nazirites ve Nazaranes veya Nosraye gibi benzer isimlerden dolayı tam bir mezhep ismiymiş gibi tartışılmış fakat bu kabul edilmeyen bir görüştür.⁴⁷ Kur'an, kendisinden önce gelen iki Sami İbrahimî dinle doğrudan ilişkili bir vahiy olduğu konusunda ısrar eder. Kur'an, Kadıköy [kararlarına bağlı] Akdeniz'de yer alan Bizans İmparatorluğu ve aynı zamanda Arap Yarımadası'nın batısı ve Kızıl Deniz'de hakim olan Severusçu Monofizitizm döneminde ortaya çıktı. Sonuç olarak Kur'an, Hıristiyanları *Nasârâ* olarak isimlendirmiş ve bilinmeyen bir mezhep gibi algılamamıştır. Fakat Kur'an'ın Hıristiyanları, *Nasârâ*, bir mezhep değil, aksine yedinci yüzyılda Mekke'deki Etiyopyalı topluluğu da içine alan Hıristiyan *oikoumene*'si idi. Kur'an'ın Hıristiyanlar için *Mesîhiyyûn*'dan ziyade *Nasârâ* terimini seçmesine gelince, aşağıdaki sebepler önerilebilir:

⁴⁶ Ve hatta James Bellamy tarafından daha çirkin bir anlam verilmiş ve farklı bir yorum da önerilmiştir. İsa için bkz. James Bellamy, 'A Further Note on İsa', *Journal of the American Oriental Society* 122, 2002, ss. 587-8.

⁴⁷ Onun en hevesli savunucusu için bkz. *Qass wa-nabî, supra*, n.32.

a. İsa'nın kendisine Yeni Ahit'teki: Matta, Yuhanna ve Elçilerin (Havari-lerin) İşlerinde, kendi memleketine nispetle 'Nazaretli İsa' ismi verildi.⁴⁸ Böylece *Nasârâ* teriminin onun takipçilerine atfedilmesi doğaldır zira Arapça'da bu kelime onun memleketi Nazareth'den türetilmiştir. Ve 'Nazarenes', Elçilerin işleri 24:5'de hatip Tertullus'un düşmanca ithamlarında Nasıralılar ifadesi çoğul formda Hıristiyanları ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat Nasârâ, yüzyıllardır Hıristiyanlar için kullanılmaya devam etti ve böylece muhtemelen bu terim Mekke Araplarının da dahil olduğu Doğu halklarının aklında kaldı.

b. Yesû'nun istihdamına karşı verilen aynı neden, *Mesîyyûn'a* karşılık *Nasârâ* için de verilmiş olabilir, yani, fonetik kolaylık kuralı bakımından, *Mesîyyûn'a* karşı olarak *Nasârâ* kullanımı daha kolaydır, özellikle *şeddeli ye* ve *vav*'ı sırasıyla kullanılmıştır.

c. Daha önemlisi, isim şeklinden fiil şekline döndürülmekten kaynaklanan zorluktur. *tanaşşara* fiilinin şekli 'birinin Hıristiyan olması' olduğu açıktır ve aynı zamanda dikkat çekicidir. *tamassağa* ise açık değildir ve Arapça ince-likten yoksun manaya gelebilir. Yani *Nasârâ* tercihi galip geldi ve Kur'an'da on dört kez geçmektedir. *Nasrânî* şeklinde tekil olarak da bir kere kullanılmıştır.

d. Aynı şekilde Kur'anî Kristoloji'de, Kur'an'ın dinin ismini onun kuru-cusuyla ilişkilendirmekten sakınmak için böyle geçtiği düşünülür. *El-Mesîhiyyûn*, Tanrı olarak el-Mesih'e inanmayı imâ edebilir; oysa Kur'an öğretisi, İsa'nın ilâhlığını ısrarla reddeder ve bu yüzden daha tarafsız *Nasârâ* terimini seçer. Aynı şekilde Müslümanlar da haklı olarak İslâm'ı Muhammedanizm olarak isimlendirmeyi reddeder.

Makalenin bu kısmında Kur'an ve İslâm'ın Arap arka planına yani İslâm öncesi putperestliğe değil Hıristiyanlaşmış Arap dünyasının önemine dikkat çekmek istiyorum. Konstantin'den Heraklius'a üç yüzyıl Hıristiyan Arap Dünyası'nın altın dönemidir ki bu süre boyunca Hıristiyan Araplar, azizleri, şehitleri ve ilâhiyatçıları Hıristiyanlığa katkıda bulunmuştur. Ve bu sırada Kitab-ı Mukaddes'in en azından bazı bölümleri Arapçaya tercüme edildi.⁴⁹ Kur'an, hem İslâm'ın hem de yedinci yüzyılın Arapça nesir türünde en önemli edebî belgesi ve Müslümanların ebedî kutsal kitabıdır. Kur'an, kıyas edilemezliği konusunda ısrar eder; ancak bu dogma *lîsânü arabî mubîn* ile ilgili ol-

⁴⁸ Bkz. Matta, 21:11; Yuhanna, 1:45; Elçilerin İşleri,10:38.

⁴⁹ Bu tarihin mükemmel bir şekilde yazılması gerekir. Irfan Shahîd'in '*Byzantium and the Arabs*' adlı beş ciltlik eseri böyle bir tarih yazma yolunda katkıda bulunmuştur.

duğunda bir anlam ifade eder. Arap dilinin bir *şaheseri* olan bu Kutsal Kitabı, onun Arap ve Arapça arka planını dikkat etmeksizin tartışmak; onu tamamen anlaşılabilir doğal bağlantılarından kopararak zirvede yalnız bırakmaktır. Bu, Arap olmayan diğerlerini ve Arapça elementleri dışlamak değildir. Aslında ben onlara ve Etiyopyalı ve Etiyopyaca gibi Arap olmayan bütün elemanlara özel önem attım ve vurguladım. Yine bunlar Kur'an çalışmalarının düğüm noktasını oluşturan birçok problemin çözümünde dikkate alınmalıdır.

Ukâz

Arapça kaynaklar, Peygamber Muhammed'in 'Ukâz Fuarı'nı⁵⁰ ziyaret ettiğini, fuarda Araplara monoteizmi vaaz eden Nocrân Hıristiyan Piskoposu Kuss b. Sâide el-İyâdî⁵¹ ile karşılaştığını ve onu bir deve üzerinde vaaz ederken dinlediğini kaydeder. Daha sonra, Peygamberliği sırasında Muhammed, İyâd kabilesinden bir heyeti kabul ettiği zaman ondan övgüyle söz etti. Varaka b. Nevfel ve Bahîrâ hakkında olduğu gibi Kuss figürü etrafında da birçok efsanevi malzeme bulunmaktadır. Bu efsanevi hikayeler Kuss'un gerçeğini müphem bırakmış böylece onun Nocrân'la ilişkisinde bile bazı şüphelere sebep olmuş ve kesin ifade eksikliği gerçeğin özünü gizlemiştir. Son otuzlu yıllarda Arap şehit şehri hakkındaki yayınlanan *The Martyrs of Najrân (Nocrân Şehitleri)* başlıklı eser sayesinde ileri derecede bir farkındalıkla neredeyse hiç şüphe kalmadı. Kuss'un piskoposluğu Nocrân'la ilişkili olmamasına rağmen, Nocrân'la yakın ilişkisini reddeden ikna edici delil de yoktur. Ve aşağıdaki savunma bunu kanıtlayabilir:

1. Nocrân bir piskoposluk merkeziydi. Tartışmasız tek Süryanice kaynağı esas alan *The Martyrs of Najrân* kitabı, bize Nocrân piskoposluğunun ilk piskoposunun Paul⁵² olduğunu, Milâdî 500'ler civarında Hieropolis'te Philoxenos Mabboug tarafından kutsandığı bilgisini vermektedir. Süryanice yazılan bu kaynak, Paul'un kutsanmasından yaklaşık yirmi yıl sonra yazılmıştır. Nocrân'ın son piskoposu⁵³ da yaklaşık olarak Milâdî 630 yılında atandı. O, Nocrân heyetiyle Medine'ye Peygamber Muhammed'e geldi. Ayrıca biz, Grekçe ve Arapça kaynaklardan bu aralıktaki Nocrân piskoposlarının isimle-

⁵⁰ 'Ukâz fuarının hakkında en son yazılan makale için İrfan Shahîd'in *EI2*, s.v. maddesine bakınız.

⁵¹ Kuss hakkında bkz. *EI2*, s.v., ve Sezgin, *GAS*, vol. II, ss. 180-2.

⁵² Bkz. *The Martyrs of Najrân*, s. 46.

⁵³ Onun adı Ebû el-Hâris: bkz. İbn Sâd, *At-Tâbakât el-Kubrâ*, vol. I, Beirut, 1960, s. 357.

rinden bazılarını biliyoruz. Özetle, peygamber Ukaz panayırında episkoposla karşılaştığı dönemde Necran episkoposluğu canlı ve aktifti.

2. Şecere uzmanlarına göre Kuss'un uyuğu, büyük bir Arap kabilesine veya İslâm öncesi Arabistan tarihinde dahası Hıristiyanlık'ta önemli bir rol oynayan konfederasyona; İyâd'a dayanmaktadır. Onlar tek başlarına Hîre'de dört manastır inşa etti ve vakfetti.⁵⁴ Onlardan biri olan Kuss'un Necrân piskoposu olması şaşırtıcı olmamalıdır. Meşhur şehitlerden sonra ve hatta önce, Necrân kilisesi; *The Book of the Himyarites (Himyeriler Kitabı)*'den ve şehitler hakkında Süryanice belgeden açıkça anlaşıldığı kadarıyla, çeşitli etnik gruplardan din adamı kadrosuna sahipti.⁵⁵

3. Kuss'un Ukâz fuarında görünmesi gayet doğaldır. Bu fuar, Arapların alış-veriş yapmak için karşılaştıkları sadece bir pazar değil, ayrıca orası, bütün sanatsal faaliyetlerin ödüllendirildiği, en iyi mevsimsel şiirlerin kararını veren bir hakemin yer aldığı şiir yarışmalarının dinlendiği, Yarımada'daki insanların buluştuğu büyük bir merkezdi.⁵⁶ Orası aynı zamanda Hıristiyan vaizlerin, Arapları putperestliklerinden uzaklaştırıp kazanmaya çalıştıkları bir merkezdi. Peygamber Muhammed, oraya sıklıkla giderdi ve aynı şekilde Nesturiler de orada bulunmaktaydı. O sırada Araplar arasında Hıristiyanlığın büyük bir merkezi olan Necrân'ın, Söz'ü [İncil] vaaz etmek için oraya piskopos göndermesi şaşılacak bir şey değildir.⁵⁷ Necran'ın etki alanında bulunan Taif'ten kendisine dini içerikli bir çok şiir atfedilen Ümeyye ibn Ebi Salt isimli Hıristiyan şair yetişmiştir.⁵⁸ Şüphesiz bu Tâif'in Necrân'a yakın olmasından kaynaklanmıştır. Necrân piskoposunun varlığı çok doğal olmalıydı. Özellikle, 'Ukâz İslâm öncesi dönemde hac için gelen Araplar için merkezi bir konumundaydı. Aynı zamanda onları Hıristiyanlığa kazanmak için 'Ukâz'dan daha iyi bir yer bulunmamaktaydı. 'Ukâz'daki bir Hıristiyan piskopos, İslâm öncesi hac merkezlerinden biri olan, esrareniz Mawqif en-Nasârâ "Hıristiyan durağı" olarak bilinen Mekke'deki Hıristiyan varlığıyla kolayca ilişki kurabilirdi.⁵⁹ Muhte-

⁵⁴ Bkz. 'Arif Abd al-Ghanî, *Ta'rih al-Hira*, Damascus, 1993, ss. 49, 58, 59.

⁵⁵ Bkz. *The Martyrs of Najrân*, s. 64; *Book of the Himyarites*, ss. cix-cx.

⁵⁶ Bu şiirsel yarışmalar hakkında yapılan abartı yorumlar yarışmaların tarihî itibarına karşı değildir.

⁵⁷ 'Ukâz'daki Nesturiler hakkında bkz. *supra*, n. 44.

⁵⁸ Ümeyye hakkında bkz. *EI2*, s.v.

⁵⁹ Bu *Mawqif*, için bkz. Ebû Ubayd "Abdallah al-Bakrî", *Mu'jam mâ ista'jama min Asmâ al-bilâd wa-al-mawâdî*, ed. M. Saqqa, Cairo, 1945-51, vol. IV, ss. 1190-2, *Mawqif*, Wâdî Muhâssir'de bulunmaktaydı.

melen, Hıristiyan misyonerler, eklektik hacdan dönüş yapan hacıları özellikle Hıristiyanları bu durakta bir araya getirmek istiyorlardı. Ve tüm bunları bir araya getirdiğimizde bu istek, Negrân'ın ve onun piskoposluk görevinin bir parçası sayılır. Bir başka ifadeyle Arapları Mekke'de putlarla dolu Kâbe'yi ziyaret etmekten alıkoymak ve onları Negrân Hıristiyan Kâbe'sine ziyaret etmeyi cazip hale getirmek piskoposluğun görevinin bir parçası olabilirdi.⁶⁰ Kuss'un Negrân piskoposluğunda görev aldığını savunmak için oldukça çok delil bulunmakla birlikte onu reddetmek için ikna edici bir delil bulunmamaktadır.

Kur'an üzerine çalışan bilim adamları, Nöldeke'nin⁶¹ zamanından beri Kur'an'ın üslubu hakkında tartışmışlardır. Nöldeke'nin İslâm'ın kutsal kitabını anlamamıza önemli katkılarından biri, Kur'an *sûrelerinin* diziliş tarzıyla ilgili kronolojik uzun bir çalışma yapmış olmasıdır. Ve o zamandan beri diğerleri, *kahinler*, özellikle pasajların iddiası *hakkında* bir model olarak Arap tarzıyla yazmışlardır. Kafiye, yarım kafiye ve ses uyumu- gibi bütün bu özellikler kısmen doğru olabilir. Şiir, en yüksek sanatsal başarı olarak bu ortaklıkta hâkim unsur kalmasına rağmen, İslâm öncesi zamanlarda şiirle birlikte gelişen Arapça düz yazının tamamlayıcı bir parçası olmuştur. İşte bu, Kuss ve onun Arapça vaazlarının Kur'an'a üslup tesirinin en doğal kaynak haline geldiği yerdir. Ve bu sonuç diğerlerinin aksine, Muhammed ile ilgili ve Kur'an çalışmalarında, belirsiz veri çıkarımları tarafından değil, Peygamber'in Ukaz'daki varlığı ve onun Kuss'un vaazlarını duymasıyla ilgili kesin bilgilerden desteklenir. Bu yüzden buna dikkat etmek gerekir.

Arap dili edebiyatı hazinesinde bulunan tek mısra olan kafiyeleli nesrin temeli, İslâm öncesi zamanlardaki *sanatsal* Arapça'ya aittir.⁶² Bu üslup herhangi bir resmî ve önemli konuşmada değerli bir araç olarak Peygamber tarafından, önemli durumlarda yaptığı hitabeler yani ilk günden hayatının sonuna kadar olan vaazlarında ve yaklaşık H.8/M.630'larda Medine'de ona gelen çeşitli heyetlerle yaptığı konuşmalarda kullanılmıştır.

⁶⁰ Kur'an'daki 105. Surede geçen askerî teşebbüsün konu edinmesi yerine alternatif olarak Habeşlilerin Arapları Mekke haccından Negrân Hıristiyan Kâbe'sine çevirmek istemeleri olabilir. Kaynaklar, biri Mekke'de diğeri ise Negrân'da olmak üzere iki Kâbe arasında rekabet etmek için askerî seferle ilişkilidir.

⁶¹ Bkz. Andrew Rippin, ed., *The Qur'an: Content and Style*, Aldershot, 2001.

⁶² Bu konudaki Devin Stewart'ın muhteşem makalesi için bkz. 'Saj' in the Qur'an', in Rippin, *Qur'an: Content and Style*, pp. 213-51.

İslâm öncesi Arap Yarımadası'ndaki hayat, dünyevî hitabetin geliştirilmesi için birçok fırsatlar sağladı. Fakat Araplara yönelik Hıristiyan misyonu, Arapça hitabet ve onlara vaaz veren yeni dinin maneviyatından kaynaklanan, yeni bir boyut kazandıran tebliğ edebiyatını teşvik etti. Tabi ki, Hıristiyan litürjisinin bir parçası vaazdı. Ve aynı şekilde Hıristiyan vaazları; diğer insanların dilinde inancın onlara vaaz edilmesi neredeyse tamamen yok olmuş olmasına rağmen Hıristiyan edebiyatının önemli bir parçası olduğu gibi, Araplar için de durum böyleydi.

Necrân'daki durumu gözümüzde canlandırmak kolaydır. *The Martyrs of Najrân*'dan sonra yazılan *Dumbarton Oaks Papers* içerisinde⁶³ uzun bir makalede Yaklaşık 520'lerde ihya olan Hıristiyanlığın hâkimiyetini takip eden elli yıllık süreyi içeren Necrân'daki Hıristiyanlığın detaylı tasviri yapılmıştır. Altıncı yüzyılda Necrân, kendi şairlerinden bazıları ve diğer seçkin şairler arasında *Muallakât* şairlerinden biri olan A'sâ gibi Arap şiirinde bir yükselmeye şahit oldu. A'sâ, Necrân'ın ileri gelenlerine methiyeler söylemek için onları ziyaret etti.⁶⁴ Bu arka planla birlikte, seçkin kent merkezi Necrân'ın dinî hitabeti, şiir ve dünyevî hitabetle aynı hizada tutmak için nasıl mücadele etmek zorunda olduğunu ortaya çıkarmak kolaydır.

Kuss bu edebi atmosferin içinde olduğundan, özellikle söz sanatlarında ustalığıyla ve Hıristiyanlığa bağlılığıyla bilinen İyâd gibi bir kabileye mensubiyetinden dolayı böyle bir merkezin piskoposluğuna layık görüldü.⁶⁵ Necrân, Hıristiyan Arap hitabetinin gelişmesine imkan sağladı. Dinleyicilerine ulaşmak için çok hevesli olan Necrân'daki bir piskopos, şehrin dünyevi şair ve hatipleri tarafından kullanılan söz sanatıyla ilgili bütün araçlara başvurmak zorundaydı. O, ayrıca kendinden önce Eski ve Yeni Ahit'te Musa'nın ve dağ vaazıyla Mesih'in meşhur vaaz ve konuşmalarına sahipti zaten. Ayrıca İncil'in vaaz edildiği Doğu Hıristiyanlarından Ermenilerin, Gürcülerin, Etiyopyalıların ve Slavlar'ın aksine Arapların zaten gelişmiş bir edebiyatı vardı. Doğaldır ki Hıristiyan Arap hitabeti en mükemmel edebî şekilde ifade edilmelidir.

Kuss'un vaazları mükemmel edebiyat örnekleri oldu. Şiir ve nesirde Arap edebiyatının en büyük ustalarından biri olan ve bir parça İslâm öncesi vaazla şekillenmiş *el-Beyan ve't-Tebyin* sahibi Ebû Osmân el-Câhız⁶⁶ tarafından da

⁶³ Bkz. 'Byzantium in South Arabia', *supra*, n. 6

⁶⁴ The *diwân* of the Banâ al-Hârith, yani Necrân'ın Arapları hakkında bkz. *supra*, n. 9; ve A'sâ'nın şiiri için bkz. *Diwân al-A'sha*, ed. M. Husayn, Cairo, 1950, pp. 171-4.

⁶⁵ İyâd için bkz. al-Jâhiz, *Al-bayân wa-al-tabîh*, ed. A. Hârûn, Cairo, 1961, vol. I, ss. 42-5

⁶⁶ A.g.e., ss. 308-9; ve A.Z. Şafwat, *Jamhara hutab al-Arab*, Cairo, 1962, vol. I, ss. 38-9.

değerlendirildi. Şüphesiz ki o, Kuss ve onun bağlı bulunduğu İyâd dahil olmak üzere kendi zamanına kadar varlığını korumuş düzgün örneklere sahipti.

Eğer Necrân tam bir Arap edebiyat kent merkeziyse de, Kuss'un vaaz vermek için gittiği, Necrân'a denk, belki daha iyi bir yer olan 'Ukâz Hıristiyan vaazları için ideal bir yerdi. Daha önce ifade edilmiş olduğu gibi, 'Ukâz sadece alış-verişin yapıldığı bir yer değil, aynı zamanda Arap şairlerin kendi şiirlerini sundukları, yarışmaların yapıldığı Araplar arası bir fuar yeri olduğu ifade edilmişti. Ve Necrân, Hıristiyan Araplar için bölgesel bir merkez iken, 'Ukâz yarımadaının tamamındaki putperest Arapların çoğunun buluşma yeri ve bütün bu Araplar arası fuarların (*aswâq*) en ünlüsüydü. Rivayete göre, Gassânilerin saray şairi Nâbigha'nın hakem olduğu bu yerde önde gelen şairlerden biri olan al-Aşâ ödül kazandı. Sonuçta Kuss, Arapçanın son derece edebî ifadesine, uyumuna kulakları alışmış Araplara Hıristiyan mesajını ulaştırmak için vaaz etmiş olmalıydı ve onun rakipleri de vardı. 'Ukâz'da Hıristiyanlığın bir başka versiyonunu vaaz etmeye çalışan Nesturiler, onun rakipleriydi. Kaynaklara göre, Peygamber Muhammed de yeni mesajını kendisini takip eden Araplara anlatmaya ve onları kazanmaya çalıştı. Böylece Kuss özellikle Arapça hitabet araçlarının en yüksek standartlarıyla, tam ve yarım kafiyeyle dengelenen zamanın en önemli, iyi bilinen kafiye (*seci*) üslup özellikleriyle bilinen vaazlarını dikkatli bir şekilde vermiş olmalı. Bütün bu özellikler, şüphesiz ki ortaçağ veya modern zamanlarda orijinalliğini koruyan iyi bilinen bir vaazda olduğu gibi açıkça görülür.⁶⁷ Selahaddin'in Kudüs'ü Haçlılardan geri aldığı bildikten sonra Kuss'un vaazının büyümesi altıncı/ikinci yüzyıla kadar canlı kaldığı ortaya çıkmaktadır. Onun tarihçisi İmâd ed-Din el-İsfahânî, fetih hakkında *Al-Fath al-Qussî fî al-Fath al-Qudsî* başlıklı çalışmasında, Necrân piskoposunu açıkça anar ve Kuss'un eşsiz belagatı ile söylenmiş şarkıları Selahaddin'in Kudüs'ü yeniden ele geçirmesine eşdeğer görür.⁶⁸ Müslüman kaynaklara göre Muhammed, Kuss'u 'Ukâz'da belki de birden fazla dinlemişti. Kuss'un en ünlü vaazı ile Kur'an'ın şiir, yarım kafiye ve ses uyumu tarzı incelendiğinde Kur'an üslubunun bu bağlamda Arap dilinde ve Araplara hitap eden Necrân'lı Hıristiyan vaizlerin bir devamı olduğu sonucuna kolayca ulaşılır.

⁶⁷ Arap şiirinin büyük bir ustası ve eleştirmeni olan el-Câhız, o yazının vaaz olduğunu ve Kuss tarafından söylendiğini şüphesiz kabul etti. İsâ'ya atfedilmeyen vaazlar da bulunmaktadır: Hıristiyan İmparatoru Konstantin, Etiyopya'nın iki Hıristiyan yöneticisine Mesih'i içeren herhangi bir ibare olmaksızın bir mektup yazdı. Yazarının eserine bkz. BAFIC, ss. 91-2.

⁶⁸ Bkz. Onun *Al-Fath al-Qussî fî al-Fath al-Qudsî*, ed. M.M. Subh, Cairo, 1965.

Kur'an'ın 'Ukâz'daki Hıristiyan vaazından kaynaklanması ne kadar önemliyse aynı derecede Kur'an'ın üç dogmasından en dikkat çekici dogma olan *icâz el-Kur'an* yani Kur'an'ın taklit edilemezliği veya mukayese edilemezliği de o kadar önemlidir.⁶⁹ Diğer iki İbrahimî dinin kutsal kitapları, kendi özelliklerinden dolayı taklit edilemezlik iddiasında bulunmaz. Onlar sadece, peygamberlerinin mucizesi ve ilâhî kökenin temeli gibi özellikler üzerinde durur. Fakat Kur'an'ın, Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan bir vahiy olduğu hatırlandığında bir Arap tarafından alınmış olduğunu ve Araplara gönderildiğini unutmamalıyız. O, on altıdan fazla farklı vezinden oluşan bir mısralık oldukça karmaşık bir kafiye sistemi ve aynı zamanda tüm Sami edebiyatlar arasında benzersiz bir şiir geliştirdiği için sadece Arap Yarımadası'nda anlamalıdır. Diğer dogma, Kur'an'ın Arapça oluşu, Allah'ın kendi vahyini göndermek için seçtiği aracı bir dil olduğundan bu tartışmayla da ilgilidir. Böylece mesajın edebî etkisi, bu özel dilin üstünlüğüyle ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Şiir birçok değerli edebî söylem şekli olmasına rağmen Kur'an, onu yakalamaya çalışmadı hatta bazen şiiri, İslâm öncesi Arap toplumunun nezdinde bıraktı. Yaklaşık Milâdî 600'lü yıllarda, İslâm'ın ilk döneminde durum böyleydi. Jeoloji jargonundan bir tabirle ifade etmek gerekirse Arapça, topografik olgunluğa sahip olmuş, şiir ve nesirde de en mükemmel sanatsal zirvesine ulaşmıştı; öyle ki edebî ifadenin bütün konularını tüketmiş birçok şair şikayet etmeye başlamıştı.⁷⁰ Buna ilaveten, Arapça'da edebî bir değere sahip olmak ideal sayılırdı ve şairler İslâm öncesi Arap Yarımadası'nda mükemmel insan olarak kabul ediliyordu. Böylece, edebî mükemmellik askerî olmayan kesimde Arap idealiydi ve bu, kırsal hayat sürenler açısından; mimarî, heykel, resim ve müzik gibi diğer sanatların potansiyel gelişimini engellemesi normaldir.

Dahası edebî mükemmellik ile edebî kıyas edilemezlik arasında çok fark yoktur. 'Ukâz, bu Arap idealinin ortaya çıkması için bir buluşma yeri sağlamıştır. Rivayete göre, Bizans'ın müttefikleri olan Gassanilerin en ünlü kaside yazarından biri olan *Mu'allakât* şairlerinden sayılan el-Aşâ, hakem tarafından en iyi şair ilan edildi; diğer yarışmacılara rağmen al-Aşâ'nın yarışmada zafer kazanması onun kasidesinin mükemmel olduğunu îmâ etmektedir. Bu manada onun kasidesi mukayese edilemezdir. Peygamber Muhammed de dahil olmak üzere fuara katılan Mekkeliler, 'Ukâz'da gerçekleşen mükemmellik idealinin farkına vardılar böylece Kur'an gibi bir eser için mukayese edilemez sıfatını

⁶⁹ İcâz yani kıyas edilemezlik hakkında yazılan son makale için bkz. *EI2*, s.v.

⁷⁰ Antar'ın *Mu'allaqa*'sının başındaki dizelerde olduğu gibi.

kullanmak oldukça doğaldır. Bir edebî şaheserin bütün özelliklerini taşıyan Kur'an sadece kendi eşsizliğini bir nesir olduğundan dolayı iddia edebiliyordu; çünkü İslâm öncesi Arap Yarımadası'nda edebî başyapıtların çoğu bir nesir çalışması değil, şiir ve kasideydi, halbuki Kur'an ne şiir ne de vaaz sayılır; zira bunlardan hiçbirisi onun gibi uzun değildi. Diğer taraftan Kur'an kısa bir vaaz değil, aksine uzun bir nesirdir. Arapça, (Gibb'in de ifade ettiği gibi) '*çoksesli bir enstriüman*' olarak Kur'an'da bütün imkanlarını özellikle ahengini yansıtmıştır. Bir şaheser oluşturmak için bilhassa Arap bağlamında en iyi şans Kur'an'ın mukayese edilemez olduğudur. Zira Arapçada Kur'an'a benzeyen başka örnek bulunmamaktadır.

Kur'an'ın üslubunu ve kıyaslanamaz olduğu dogmasını anlamak için aslen Necrân'dan kaynaklanan, 'Ukâz'daki Arap ortamının önemli karşılaşmalarını ve etkilerini, Arapça olmayan ve Arap olmayan diğer etkileri inkâr etmeksizin veya ortadan kaldırmaksızın bu konu dikkate alınmalıdır. *Arapça* kutsal bir kitap olan aynı zamanda hem Arapça hem de mukayese edilemez olduğu konusunda kendini öven Kur'an, açıkça ait olduğu edebî geleneğe muhteşem bir eser olarak kalacaktır. Konstantin'den Heraklius'a kadar yani Arap Hıristiyanlık tarihinin altın çağında ve özellikle Necrân'ın önemi hakkında (özellikle de altıncı yüzyılla ilgili olarak yani İslâm'ın ilk döneminde) araştırma yapılmazken Kur'an üzerindeki etkileri hakkında *geleneksel* tahliller basılmış ve yayınlanmıştır. Fakat Kur'an'ın Arapça olması ve mukayese edilemezliğine dair bakış açısı şimdiye kadar göz önünde bulundurulmamıştır.

